

Sándor János

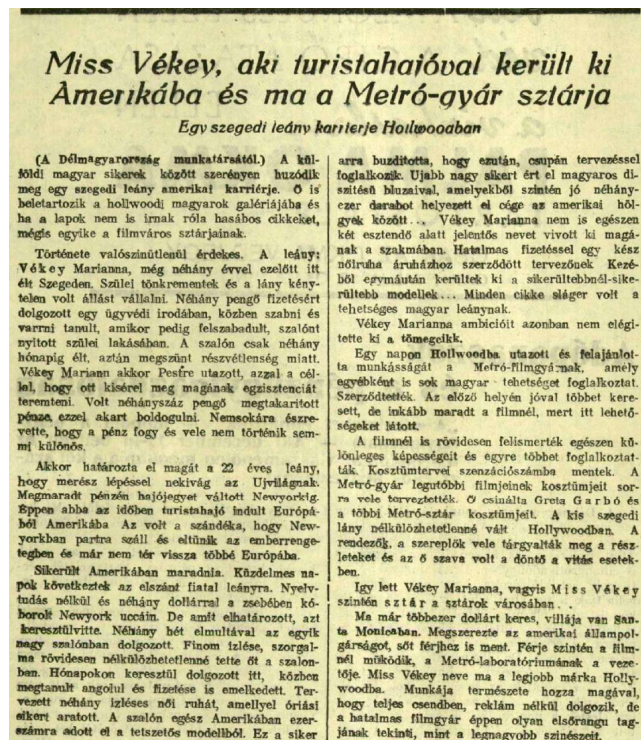
„Igen, hát akartam a sikert...”

(Ilosvay Selymes Judit)

Akarta a sikert és el is érte **Sándor Szandra**¹ magyar ruhatervező, a *Nanushka* márka megálmodója és kreatív igazgatója, aki „sem utódja, sem boldog őse” e sorok írójának. Vállalkozása napjainkban a magyar divatipar siker történetének vezérhajója. A cég jelen van a nemzetközi piacon és Los Angelesben is üzemeltet *Pop-up store*-t.² Imádják a magyar divattervező ruháit a hollywoodi világsztárok. Állandó vásárlói között találjuk Billie Eilish kétszeres Golden Globe-díjas énekesnő dalszerzőt; a Leonardo DiCaprio partnereként is híressé vált, s a sztárok között 2019-ben legtöbbet kereső Margot Robbie ausztrál színésznőt és Emma Watson színész-rendező, aki gyermekként, mint a *Harry Potter*-filmek egyik főszereplője kezdte nemzetközi karrierjét.

Ám téved, ha valaki azt hiszi, hogy Sándor Szandra volt az első magyar divattervező, aki meghódította az amerikai álmvárost. Egy szegedi lányról biztosan tudjuk, hogy megelőzte őt.

Meglehető hírt olvashattak a Délmagyarországban,³ 1935 őszén a szenzációra éhes szegediek. Figyelmüket különösen a cikk alcíme kelthette fel: „*Egy szegedi leány karrierje Hollywoodban.*” Ki az a lány? – kérdezték sokan, és kérdezzük mi is. A válaszáért adjuk át a szót az egykori írás



¹ A Szeged365 nevű hírforrás „szegedi születésű”-nek mondja, míg más források szerint Budapesten született, 1982. március 29-én. (Ld.: A szegedi születésű, világhírű divattervező, Sándor Szandra ruháját újabb világsztár viseli! Mutatjuk, kiről beszél a világ! (fotó). <https://szeged365.hu/2024/10/20/a-szegedi-szulesesu-vilaghiru-divattervezo-nanushka-ruhajat-ujabb-vilagsztar-viseli-mutatjuk-kirol-beszeli-a-vilag-foto/>)

² Időnként üzletként is működő, divatmárkát bemutató kiállítóterem.

³ Délmagyarország, 1935. november 24. *Miss Vékey, aki turistahajóval került ki Amerikába és ma a Metró-gyár sztárja.* Az idézetek a cikkből valók.

szerzőjének. „A leány: **Vékey Marianna**, még néhány évvel ezelőtt itt élt Szegeden. Szülei tönkrementek és a lány kénytelen volt állást vállalni. Néhány pengő fizetésért dolgozott egy ügyvédi irodában, közben szabni és varrni tanult, amikor pedig felszabadult, szalont nyitott szülei lakásában. A szalon csak néhány hónapig élt, aztán megszűnt részvétlenség miatt.”

Marianna azonban nem adta fel. Maradék pénzével Budapestre utazott, hogy ott keresse boldogulását. Éppen abban az időben turistahajó indult az öreg kontinensről Amerikába. A fiatal leány ekkor merész lépésre szánta el magát: hajójegyet váltott New Yorkba, hogy szerencsét próbáljon az Újvilágban. „Küzdelmes napok következtek az elszánt fiatal leányra. Nyelvtudás nélkül és néhány dollárral a zsebében kóborolt New York utcáin.” Aztán csoda történt. Pár hét múltával állást kapott az egyik divatszalonban, ahol finom ízlésére, szorgalmára hamar felfigyeltek. „Hónapokon keresztül dolgozott ott, közben megtanult angolul és [...] tervezett néhány ízléses női ruhát, amellyel óriási sikert aratott.” Ezután már csak tervezéssel foglalkozott és „újabb sikert ért el magyaros díszítésű blúzaival.” Ezekből cége több ezer darabot adott el az amerikai hölgyek között. Két év alatt olyan jelentős nevet vívott ki magának a szakmában, hogy egy nagy női divatáruház leszerződtette tervezőnek. „Kezéből egymásután kerültek ki a sikerültebbnél-sikerültebb modellek... Minden cikke sláger volt a tehetséges magyar leánynak.”

Ő azonban többre vágyott. „Hollywoodba utazott és felajánlotta munkásságát a Metro filmgyárnak. [...] A filmnél is rövidesen felismerték egészen különleges képességeit, és egyre többet foglalkoztatták. Kosztümtervei szenzációszámba mentek. [...] Ő csinálta Greta Garbo és a többi Metro-sztár kosztümjeit. A kis szegedi lány nélkülözhetelenné vált Hollywoodban.” [...]

„Ma már” – a cikk megjelenése idején, 1935-ben – „több ezer dollárt keres, villája van Santa Monicában. Megszerezte az amerikai állampolgárságot, sőt férjhez is ment. Férje szintén a filmnél működik, a Metro-laboratóriumának a vezetője. Miss Vékey neve a legjobb márka Hollywoodba.”

Marianna története akár egy happy enddel végződő hollywoodi film forgatókönyve is lehetne. Vajon így történt valóban? És hogyan folytatódott? Mi lett Szegeden a Vékey családdal? Csupa kérdés. Talán akad majd egy várostörténész, aki megkeresi e kérdésekre a feleletet...

Most pedig fordítsuk figyelmünket e dolgozat címére, pontosabban annak szerzőjére, **Selymes Juditra**⁴, akitől kölcsönvettem. Tehettem, mert évfolyamtársam volt a Színművészeti Főiskola – akkor még nem volt egyetemi rangja – 1958-ban indult rendezői tanszakán. Mint egy későbbi, vele készült riportból megtudtam, soha nem állt szándékában frigyre lépni a színházzal.

Gimnazista korában ugyan műkedvelő színjátszó volt, de az érettségi után az egyetem bölcsészeti karára jelentkezett, a keleti tudományok érdekelték, orientalista akart lenni. Oda nem vették fel, így

⁴ Selymes (Grohmann) Judit (Budapest, 1940. február 18. – Westmont, 2024. február 7.) rendező, író, költő. Írásai Ilosvay Selymes Judit néven jelentek meg.

a Színművészeti rendezői szakára felvételizett. Ott sem volt könnyű dolga. A háromszáz jelölt közül csak hat került be a főiskolára. Öt férfi és egy lány: Selymes Judit.

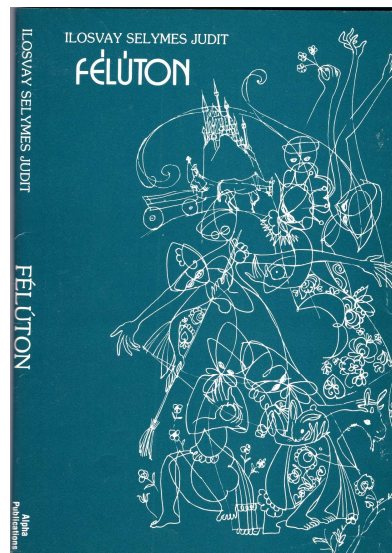


Balról jobbra: Ruszt József, Friss Péter, Selymes Judit, Sík Ferenc, Sándor János, Kapás Dezső.
(A szerző fotóarchívumából)

„Budapesten születtem, sajnos nem olyan későn, hogy ne lennének háborús emlékeim és a vele járó úgynevezett háborús gyermekkor »csukamájolajjal« és használt ruhákkal” – írta *Félúton*⁵ című könyvében. – „De egy gyermek még nem tud összehasonlításokat tenni, hogy lehetne másképpen is, szebben is élni. Így boldogan másztam fel a fára Nagymamám lőrinci kertjében.

A Színművészeti Főiskolán rendezőszakot végeztem. Ettől kezdve azután semmi nem sikerült. Csak a pálya szélén jutott hely és néha-néha visszadobhattam egy-egy véletlenül kirepült labdát.”

Judit volt a legfiatalabb közöttünk, akár a húgunk is lehetett volna. Határozott, szókimondó, remek kapcsolatteremtő képességgel rendelkező személyiség volt, aki nem tagadta meg nőiességét, de nem is élt vele soha vissza. Lényében volt valami ösztönös, anyáskodó vonás, s ez az instrukciók adásakor az előnyére vált. Mi fiúk, elnéző fölényvel figyeltük rendezői munkáját, és oly figyelmetlenül hallgattuk szerepelemzéseit, mint türelmetlen felnőttek a csacsogó gyermek fecsegését. Csak később, öt év után döbbszünk rá, hogy a hugica a fejünkre nőtt. Tehetsége, íráskészsége, szakmai érettsége akkorra bontakozott ki teljesen.



⁵ Ilosvay Selymes Judit: *Félúton*. Alpha Publications De Kalb Pike 1975. Szerzői előszó. A könyv verseket, prózákat és egy forgatókönyvet is tartalmaz.

Negyedéves vizsgáján az Ódry Színpadon, Federico Garcia Lorca *Don Cristobal meg Rosita kisasszony tragikomédiája* című színjátékát állította színre. A csipkefinomságú darab a keze nyomán bravúrosan kelt életre. Az előadás nagy sikert aratott. „Az apró ötletek voltak G. Selymes Judit rendezésének legjellemzőbb jegyei, a szellemesség a legfőbb erénye.”⁶ A Film Színház Muzsika kritikusa szerint „fordulatos, jókedvű volt az előadás, a játékban üdén hatott a folklór szépsége.”⁷ Diplomarendezését – Gárdonyi: *Ida regénye* – Kecskeméten teljesítette 1963-ban, azután az akkor kötelező két vidéki évét – féltek a fiataloktól, túlságosan is közel volt 1956 – a fővárostól távol, a pécsi színháznál töltötte.

A színházvezetőkben még működött a régi reflex: női rendező kezébe csak zenés darabot szabad adni. A friss diplomás, huszonnégy éves pesti lány a Bajza utca és az Andrássy út sarkán lévő lakásából a pécsi Uránváros egyik munkásszállásába költözött, és csak „egy-egy véletlenül kirepült labda”, azaz zenés vígjáték rendezése jutott neki a színház műsorából. Aztán élete nehéz időszaka következett. „Állás nélkül ógyelegtem színházrendezői diplomámmal”, míg 1967-ben végre „bejutottam (természetesen összekötéssel) a rádióba” – emlékezett később életének erre a szakaszára. 1972-ig tevékenykedett a Magyar Rádió és Televízió ifjúsági és irodalmi osztályán. Szerkesztett műsorokat, írt forgatókönyvet, dal- és sanzonszöveget és főmunkatársa volt tévéműsoroknak is. Rendezte a Rádiószínház számos hangjátékát, melyeket elbeszélésekből, regényekből alkalmazott rádióra. Számos jeles színész: Ruttkai Éva, Darvas Iván, Major Tamás, Básti Lajos, Máté Erzsi, Bitskey Tibor szerepelt rádiójátékaiban. A Rádió „Pagodájában”, ahol a művészek a felvételek kezdetét várják, idős színészek azt mesélték róla, hogy még a lehetetlent is meg tudta valósítani. Egy rádiójátékban két olyan színészt szerepeltetett, akik partnerként sosem voltak hajlandók közreműködni. A legendává nemesedett történetet maga Selymes Judit is megörökítette.

„Megírtam hangjátéknak Mezei András⁸ *A csodatévő* című szépséges kisregényét. Én is rendeztem. Amikor a színészegyeztető vezetőjének elmondtam a szereposztást, úgy nézett rám, mint aki nincs az ép eszénél.

– Latinovits Zoltán soha nem fog egy darabban fellépni Gábor Miklóssal!⁹ Gyűlöli őt! [...] Zolit ritkán hívtam fel a lakásán. Akkor is meglepődött, de készséggel adott randevút a FÉSZEK Könyvtárában.¹⁰ Röviden, lényegre törően beszélt velem. Elmondtam, az első komolyabb hangjátékomat rendezem és felkérem őt az egyik férfi főszerepre, de a másik legfontosabb hang Gábor Miklósé lesz. A hangjuk szerepelni fog közös jelenetben, de közös felvételük nem lesz. Kicsit elgondolkozott.

⁶ Magyar Nemzet, 1962. december 28.

⁷ Film Színház Muzsika, 1963. január 5.

⁸ Mezei András (Budapest, 1930. december 23. – Budapest, 2008. május 30.) író, költő.

⁹ Ruttkai Éva, Gábor Miklós egykori felesége, Latinovits Zoltán szerelme volt.

¹⁰ FÉSZEK betűszó. Festők, Építészek, Színészek, Egyéb Komédiások. Budapesti művészklub.

- Ezt szavatolja?
- Igen.
- Rendben van.

Amikor aztán kértem a színészegyeztetőt, hogy Zoltánt diszponálja, szinte hitetlenkedve nézett rám...
Úgy tudom, ez az egyetlen produkció, melyben együtt szerepelt a nevük.”¹¹

Judit 1972-ben meglepte magát egy bécsi társas kirándulással. Jegyet vett az akkor divatos Bécs és Budapest közt közlekedő szárnyashajóra.

„Nem akartam látni a szögesdrótokat,
A Dunán hajózva hagytam el hazámat...
Fogadóbizottság várt Bécsben
És délután háromkor
Rövid beszédet mondott a Felnőttkor.”¹²

Harminckét éves volt, a legbátrabb hatunk közül. Menedékjogot kért és nekivágott a világnak, hogy megmérettesse magát.

Élete következő két évének történéseihez *Augusztusi imádság* című verse adott támpontot.

„Köszönöm Uram a barátokat,
Tudom, Te küldted segíteni őket,
Így mindenütt találtam egy-egy Evelynt
Vagy a biesme-i de-Thierreket.”¹³

Barátai anyagi támogatásával megismerkedett Európával és bejárta Afrika egy részét. Rácsodálkozott a számára addig tiltott életre, majd 1974-ben úgy döntött: áthajózik az Újvilágba és az Államokat választja második hazájának.

Első munkahelye és tevékenysége messze esett a színháztól. Az Amerika Hangja (Voice of America) magyar osztályán bemondóként és íróként dolgozott. Politikai menekült státusza miatt saját neve helyett – Pestszentlőrincen hagyott nagymamájára emlékezve – a Lőrinci Juditot használta. Helyzetét megerősítette, hogy érkezése évében az Államokban működő Magyar Kiadó Új Világ irodalmi pályázatán versével, a *Júniusi imádsággal* díjat nyert. A bírálóbizottság tagja volt Faludy György¹⁴ is, akivel utóbb életre szóló barátságot kötött. 1975-ben *Félúton* címmel kiadta saját könyvét, melyet az Államokban és Kanadában tett körúton mutatott be az olvasóknak. Irodalmi esteken is gyakran fellépett más magyar költők társaságában. Juditban azonban a színház utáni vágy nem csillapodott.

¹¹ Selymes Judit: *Gyalog a mennyországba*. A Latinovitsra emlékező kézirat a cikk szerzőjének tulajdona.

¹² Ilosvay Selymes Judit: *Félúton*. Nem akartam látni. 57. p.

¹³ Uo. 79. p.

¹⁴ Faludy György (Budapest, 1910. szeptember 22. – Budapest, 2008. szeptember 1.) Kossuth-díjas költő, műfordító, író.

Hollywoodba költözött, tanulta a nyelvet, mindenről lemondott és mindent vállalt azért, hogy újra rendezőként léphessen színpadra. Évekbe került, de sikerült. Pocket Stage (Zsebszínpad) néven megalapította saját stúdiószínházát. Ezt az időt később így idézte fel:

„Amikor Amerikában öt év küzdelem után először rendeztem angolul, sokszor jutott eszembe, hogy miért is kellett ennyit várnom, hogy végre színházban rendezhessek?! Zoltán hangját véltem hallani *A csodatévő*ből: Ne áruld ki a szenvedéseidet fiam, Úgysem könnyíthetsz már szavakkal. Ne tárd ki a lelked, [...] mert összezenevetnek a hátad mögött, kicsúfolva szenvedéseidet. Ha kérlelnek, hogy mesélj, mit is mondhatnál mindazokról, amiken keresztül mentél? Szánalmas próbálkozás, méltatlan kísérlet maradna, mert az emberek úgysem tudnák megérteni.”¹⁵

Az elhivatottság, a tudatos munka és a tehetség gyümölcse végre beérett. A kaliforniai egyetem (California State University – Los Angeles) színházművészeti fakultásán tanári állást kapott. Emellett az 1912-ben alapított Sunset Gower Televízió és Filmstúdió területén lévő Rita Hayworth Színházban rendezett, és színészmesterséget is tanított. Tanítványai között volt a ma már világhírű kolumbiai származású színésznő, Begonya Plaza¹⁶ is. Színészpedagógiai és rendezői tehetségét jelzi, hogy növendékei szerint: „Ő még egy múmiából is színészt tud csinálni.”

Irodalmi tevékenységével sem hagyott fel. Továbbra is írt forgatókönyvet, költeményeket és dalszöveget. Társíróként és rendezőként jegyezte a *Mire valók a szomszédok?* című vígjátékot, melyet a Kis Oscar Színház mutatott be. A kétezres évek elején konzultánsa és tolmácsa volt az 1956-ról szóló, *A lyukas zászló* (Torn from the Flag) című filmnek. „A magyar forradalom eddigi legátfogóbb krónikája” – írta a filmről a The Hollywood Reporter. – „Életre keltett történelem, amely remek technikai tudással és őszinte szenvedéllyel készült.” Rendezője az egri születésű **Kovács Klaudia**.¹⁷ A produkció stábjának szegedi vonatkozása is van, mert a film vezető operatőre az Oscar-díjas Zsigmond Vilmos (1930–2016) Szegeden született, társrendezője Hules Endre (1954. június 26.) pedig a hetvenes évek végén a Szegedi Nemzeti Színház rendezője volt.

Kovács Klaudia, aki a Gundel-ág révén a színészkirály Latinovits Zoltán távoli rokona, tragikus és kalandos úton jutott el a filmvárosba. Édesanyja, Erdélyi Éva (1943–1978) testnevelési oklevelével az egri Dobó István Vármúzeum muzeológusa és az egri úszósport büszkesége volt. Az 1964-es tokiói olimpián a 4×100-as gyorsváltó tagjaként negyedik helyezést szerzett. Országos és nemzetközi versenyeken elért eredményeivel joggal büszkélkedhetett. Kislánya még alig múlt hatéves, amikor a kitűnő úszónőt egy véletlen gázrobbanás otthonában megölte. A gyermek nevelését budapesti nagymamája vállalta magára.

¹⁵ Selymes Judit: *Gyalog a mennyországba*

¹⁶ Begonya Plaza (Bogota, 1966. július 12.) színész, író, filmrendező, énekesnő

¹⁷ Kovács Klaudia (Eger, 1971. május 1.) rendező, színésznő, író, producer.

Már gyermekkorában vonzotta a színház. Először a Harlekin Gyermekszínház, majd a Mezei Éva¹⁸ igazgatta Pinceszínház tagjaként ízlelte meg a színészet varázsát. Bár felvételizett a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, nem nyert felvételt. Ekkor elhagyta Magyarországot és Hollywoodig meg sem állt, ahol Shakespeare-kurzusokra járt és kitanulta a színházi meg a filmes szakmát. Színészi pályafutását Los Angelesben, az Improve Theaterben kezdte meg. Tehetségének köszönhetően, mára már jelentős szerepek sorát játszotta el Hollywood és New York színházaiban. A filmszerepek is megtalálták és a rendezésbe is belekóstolt, jelentős sikert aratva. Magyar előadásokban ma is színre lép és szereplőként jelen van Los Angeles magyar kulturális rendezvényein. Legutóbbi rövidfilmjét, a *Barna papírzacskót* (Brown Paper Bag), melynek írója, rendezője és producere is, fesztiválok díjaival halmozták el.

2007-ben bemutatott filmje, *A lyukas zászló* kilenc évig készült, és rövid idő alatt nyolc nemzetközi fesztivál díját söpörte be. A történelmi dokumentumfilm az 1945 és 1991 közötti évekről, a kommunista hatalom hanyatlásáról és az 1956-os forradalomról szól. Neves politikusok szólalnak meg benne: Habsburg Ottó, Henry Kissinger, Pozsgay Imre, Göncz Árpád és Horn Gyula. A film rendezéséért Kovács Klaudiát A Magyar Köztársaság Szabadságharc Hőse Emlékéremmel tüntették ki.

De most térjünk vissza Selymes Judit alkotói tevékenységére. Bár nem láthattam rendezéseit, de olvastam írásait, melyeket áthatott emberszeretete, optimista világnézete. Sorsa legnehezebb pillanataiban is hitt a művészet embert jobbító erejében. E hitét egész életével, minden alkotásával hirdette, és hetvennyolc évesen papírra is vetette:

„Fogadjuk meg, hogy nem feledjük soha –
Ha összefoghat is néhány ostoba,
Törvényei szerint megy előre a világ.
A szemétdombon is kinő a virág.”¹⁹

Utoljára 2021-ben találkoztam vele. Budapesti látogatásra jött és megkeresett. A Károlyi-kert éttermében töltöttünk el egy kellemes estét. Sok mindenről ejtettünk szót. Meg akartam kérdezni azt is, hogy valójában miért emigrált. Nem kérdeztem meg. A fel nem tett kérdésre később egy fél évszázaddal korábban, 1974-ben, Amerikában írt versében találtam meg a választ.

„Igen, hát akartam a sikert,
Akartam valaki lenni,
Akinek előre kell köszönni,
Akitől kérdik: hogy van?”

¹⁸ Mezei Éva (Budapest, 1929. február 3. – Budapest, 1986. október 16.) rendező, az amatőr színjátszás módszertani irányítója, a Pinceszínház igazgatója.

¹⁹ Részlet Ilosvay Selymes Juditnak az Amerikai Magyar Hírlap, 2018. április 20-i számában megjelent verséből.

Mert segíteni akartam
És én nem felejtettem volna el,
Hogy egy ember is fontos,
Egyetlenegy ember.

Nekem fájt, hogy Kovács nénit becsapták a Közértben,
Fájt, hogy Tótek egyszobában laknak négyen,
Fájt, hogy Kis bácsit idő előtt kitették a kórházból.
Mert nem néztek ki elég borraivalót a nyugdíjából, [...]
Fájt a pénzért vett egyetemi felvételi,
Fájt, hogy a lakáselosztó bizottságot
a korrupció képviseli,
Fájt, hogy a lányok eladták magukat egy pulóverért
A Kígyó utcában. [...]
Azt kérded, miért?
Mert amit most elmeséltem,
Történt Magyarországon, nem is olyan régen.”²⁰

Ma már értem, miért élt ötvenkét évig hazájától távol. Kár, hogy így volt. Őt is felvehetjük a hosszú, nemzeti veszteséglistánkra. 2024. február 7-én hunyt el a kaliforniai Westmontban, Los Angeles elővárosában. Amikor halálhíréről értesültem, az utolsó találkozásunkkor elejtett mondata jutott eszembe: „Tudod János, én arra is deponáltam pénzt, hogy a hamvaimat hazahozzák. Magyar földben akarok nyugodni.” Igen, a fészekhez mindig, élve vagy holtan, vissza kell térni.



Köszönet mindazoknak, akik bántottak,
Az alkotáshoz szükséges a szenvedés.
Köszönet mindazoknak, akik szerettek,
Az alkotáshoz szükséges a megértés.

²⁰ Ilosvay Selymes Judit: *Félúton. Miért?* 58. p.